

Подальші дослідження будуть пов'язані з дослідженням методології виявлення і оцінки синергетичного ефекту в результаті організаційно-структурних змін в організаціях.

Література

1. Гошовська О. В. *Стратегічне управління підприємством на синергічних засадах: автореф. Дис. ...канд. екон. наук: 08. 06.01 / О.В. Гошовська; Нац. Ун-т «Львівська політехніка».* – Львів, 2002. – 21с.
2. Гошовська О. *Синергізм у стратегічному управлінні: моногр.* / О. Гошовська, А. Ліманський, Ж. Поплавська. – Львів: ТзОВ «Компанія «Манускрипт», 2011. – 284с.
3. Гребешкова О.М. *Проблеми виявлення та оцінки синергійного ефекту стратегічної взаємодії підприємств / О.М. Гребешкова. //Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. вип.. Економіка підприємства: теорія і практика.* – Ч. I. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 162-169.
4. Шевцова Г.З. *Принципи організації синергетичного менеджменту підприємств/ Г.З. Шевцова// Формування ринкової економіки:зб. наук. праць. Спец. вип.. Економіка підприємства: теорія і практика.* – Ч. II. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 681-690.
5. Смирнов Э.А. *Теория организации: учеб. пособие /Э.А. Смирнов.* – М.: ИНФРА – М, 2000. – 248с.

УДК:34.148

О.М. Гумін

д. ю.н., доцент,

*завідуючий кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Здійснено критичний аналіз та узагальнення праць вітчизняних та зарубіжних науковців, а також матеріалів слідчої практики, висвітлені теоретичні і практичні проблеми, пов'язані із загальними правилами оцінки висновку експерта, як джерела доказів, при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *експертиза, слідчий, експерт, досудове слідство, висновок експерта, джерела доказів.*

Осуществлен критический анализ и обобщение работ отечественных и зарубежных ученых, а также материалов следственной практики, освещены теоретические и практические проблемы, связанные с общими правилами оценки заключения эксперта, как источника доказательств, при расследовании уголовных правонарушений.

Ключевые слова: *экспертиза, следователь, эксперт, следствие, заключение эксперта, источники доказательств.*

Critical analysis and synthesis papers domestic and foreign scholars and materials investigative practices, theoretical and practical problems associated with the general rules of the expert evaluation as a source of evidence in the investigation of criminal offenses.

Key words: *assessment, investigation, expert investigation, expert opinion, the source of evidence.*

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинністю завжди пов'язана з розслідуванням злочинів, до чого залучаються як фахівці-юристи, так і особи, які володіють спеціальними знаннями в галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Така діяльність спрямована, в першу чергу, на забезпечення об'єктивності досудового слідства, з'ясування обставин кримінального провадження, що є основною метою розслідування.

Не втратило актуальності дане питання з прийняттям нового КПК України, положення якого по-новому відображають процесуальні та організаційні аспекти призначення судових експертиз, оцінки їх доказового значення у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Окремі питання проблеми були предметом дослідження у працях провідних науковців: О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, Ю.М. Грошевого, В.С. Кузьмічова, Є.Д. Лук'янчикова, М.М. Михеєнка, С.М. Стахівського, В.М.Тертишника, О.Р. Ратінова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька та ін. Вибір теми статті визначається низкою обставин, серед яких доцільно зазначити важливу роль висновку експерта, як джерела доказів кримінальному провадженні в контексті положень нового КПК України.

Метою статті є вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із загальними правилами оцінки висновку експерта, як джерела доказів, при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виклад основних положень. Проведення судової експертизи регламентується Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України (ст.ст. 101-102, 242-245) і Цивільно-процесуальним кодексом України (ст. 57-61), Інструкцією про організацію провадження судових експертиз у науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5, Положенням про експертну службу МВС України від 20.06.2000 №988.

Дослідженню висновку експерта, як джерела доказів, присвячено роботи багатьох фахівців у галузі як криміналістики, так і кримінального та цивільного процесів: Т.В. Варфоломеевої, А.І. Вінберга, Р.С. Белкіна, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, В.П. Колмакова, В.К. Лисиченка, І.Л. Петрухіна та ін. Проте, з набуттям чинності новим КПК України при розслідуванні окремих правопорушень виникають теоретичні і практичні проблеми, пов'язані з загальними правилами оцінки висновку експерта, як джерела доказів при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Науковцями акцентується увага на проведенні оцінювання висновку криміналістичної експертизи з декількох сторін – процесуальної, логічної, граматичної, фактичної, методичної та ілюстраційної [2, с. 33]. Особливість оцінки висновку експерта полягає у визначенні наукової достовірності та доказового значення. Така оцінка складається з аналізу процесуальної, фактичної, логічного і науково-методичного аспектів висновку, а також встановлення придатності його як джерела доказу.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість призначення й проведення експертизи тільки після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Однак деякі науковці висловлюють думку про те, що призначення й проведення експертизи варто здійснювати до цієї процесуальної дії. Зокрема, Р.С. Белкін обґрунтовує необхідність проведення експертизи до порушення кримінальної справи як форми залучення «обізнаної особи до встановлення наявності або відсутності підстав для порушення кримінальної справи» [3, с. 11]. Наукова дискусія з цього питання триває вже давно, але з часом вона тільки набирає гостроти.

Ст. 94 КПК України, яка встановлює загальні правила оцінки доказів, відзначає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Для зазначених осіб ніякі докази не мають наперед встановленої сили.

П. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року №8 зобов'язує суд при перевірці й оцінці експертного висновку з'ясувати: чи було дотримано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи; чи не склалися обставин, які виключають участь експерта у кримінальному провадженні; компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; достатність поданих експертів об'єктів дослідження; повноту відповідей на порушені питання та їхню відповідність іншим фактичним даним; узгодженість між дослідницькою частиною та висновком експертизи; обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами кримінального провадження. О.С. Паневін і Г.Є. Сухова в ході здійснення емпіричних досліджень дійшли висновку, що наведений перелік обставин, котрі підлягають з'ясуванню під час оцінки висновку експерта, доцільно доповнити питаннями, які б стосувалися наукової обґрунтованості висновку та правильності застосування конкретної методики (якою установою чи науковцем розроблено; яким органом або установою дозволено чи рекомендовано її використання; джерело, де її опубліковано) [4, с. 143].

При дослідженні висновку експерта суди повинні виходити з вимог ст. 94 КПК України, щодо оцінки доказів. На наведених правилах оцінки висновку експерта вказувалося і в ухвалі судової колегії Верховного Суду України від 26 липня 1988 року [5, с. 253]. Відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК України, висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Хоча висновок експерта і не має ніяких переваг перед іншими доказами, він має суттєву специфіку, сформовану на основі дослідження, проведеного з використанням спеціальних знань. Ю.К. Орлов зазначає, що оцінка висновку експерта часто становить для осіб, які не володіють такими знаннями, неабияку складність; у той же час, це призводить до того, що на практиці доволі розповсюджена надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення [6, с. 40].

Під час оцінки висновку експерта слід також мати на увазі положення п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року №8, згідно з яким у випадках, коли проведено декілька експертиз щодо одного і того ж предмета, в тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, кожний висновок експерта повинен оцінюватися з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок. Не повинна надаватися перевага висновку експерта лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або особою, яка має більший досвід експертної роботи тощо.

Практикою вироблено такі вимоги до висновку експерта, відповідність яким підлягає встановленню в процесі його оцінки: законність; обґрунтованість; аргументованість; умотивованість; повнота; вичерпність; докладність; кваліфікованість; визначеність; доступність; обумовленість матеріалами справи; істинність; достовірність; всебічність; об'єктивність; переконливість; внутрішня узгодженість; допустимість висновку експерта як джерела доказів; достатність та придатність матеріалів експертизи; наявність повних і категоричних відповідей на поставлені питання; дотримання передбаченого законом порядку призначення та проведення експертизи; правильність оформлення висновку експерта; наявність необхідних реквізитів, визначених законом; допустимість об'єктів, що підлягали дослідженню, тощо.

Висновок експерта як окремих вид джерела доказів має певні особливості: експерт повідомляє особі, яка призначила експертизу, фактичні дані, встановлені ним особисто під час проведення дослідження в межах поставлених запитань на підставі наявних у експерта спеціальних знань. Особі, яка ініціювала проведення такого дослідження, для оцінки висновку не обов'язково мати такі самі спеціальні знання, і вона не повинна проводити для перевірки висновку будь-які власні дослідження і встановлення доказових фактів. Експерт, формулюючи висновок з проведеного дослідження, здійснює оцінку матеріалів експертизи, але така оцінка не є оцінкою доказів, що входить до прерогативи слідчого та суду. В разі проведення правової експертизи уповноважені особи у своїй оцінній діяльності використовують правові знання, але експертна оцінка, на підставі якої експерт формулює висновок, та оцінка висновку експерта процесуальною особою – не тотожні поняття.

Без сумніву, оцінка висновку експерта є досить відповідальним і кропітким для процесуальної особи етапом використання доказів. Проте, як справедливо зазначає Н.І. Клименко, на практиці, на відміну від теорії, оцінка висновку експерта здебільшого зводиться до перевірки того, чи на всі поставлені питання експерт дав відповідь, а це не є рівноцінним навіть перевірці повноти висновку, тобто всіх обставин проведеного дослідження, а не тільки збігу кількості відповідей і питань [7, с. 169]. Трапляються й інші помилкові підходи до оцінки висновку експерта. Так, досить часто слідчі порівнюють висновки експерта з іншими матеріалами кримінального провадження, не враховуючи інших частин того самого висновку. Наприклад, не порівнюють питання з отриманими висновками, сприймають ймовірні висновки експертів як докази, що підтверджують той або інший факт.

Об'єктивна оцінка висновку експерта слідчим дозволяє правильно визначити його місце в системі доказів при розслідуванні кримінальних правопорушень. Ефективність судової експертизи багато в чому визначається діяльністю слідчого з оцінки та використання її результатів.

Оцінка висновку експерта не повинна бути самоціллю. Вона передбачає встановлення можливості використання висновку як доказу. При використанні експертного висновку в цій якості слідчі мають бути впевненими, що факти, які містяться в ньому, відповідають об'єктивній дійсності. Така впевненість може скластися лише в результаті всебічної оцінки висновку. Використовувати висновок експерта – значить встановити з його допомогою факти, важливі для розслідування. В цьому й полягає кінцева мета проведення будь-якої експертизи.

Висновок експерта як доказ є специфічним тому, що ґрунтується на застосуванні спеціальних знань, однак оцінюється за загальними процесуальними правилами.

Першим етапом оцінки висновку експерта є оцінка його з позиції достовірності. Слідчий використовує його як доказ разом з іншими для встановлення обставин кримінального провадження. Використання доказів виражається у відтворенні на підставі достовірних даних картини кримінального правопорушення.

Оцінюючи висновок експерта, слідчий може перевірити як дотримання процесуального порядку проведення експертизи (перевірку законності викладеного), так і правильність висновків (перевірка обґрунтованості висновку). У зв'язку з цим до висновку експерта пред'являються певні вимоги.

При оцінці висновку необхідно перш за все звернути увагу на рівень наукової підготовленості експерта, котрий проводив дослідження.

У процесі оцінки висновку експерта необхідно з'ясувати не тільки загальний рівень його знань, але й компетентність у вирішенні поставлених перед ним питань, яка, на нашу думку, повинна враховувати перевірку: 1) вихідних даних (фактичних і науково-технічних), покладених експертом в обґрунтування висновків, чи достатньо вони використані експертом у висновку; 2) правильність застосованих наукових положень та обраної методики дослідження; 3) умотивованість, аргументованість висновків. Чи відповідають факти, встановлені експертом, матеріалам кримінального провадження, обставинам кримінального правопорушення, тобто іншим доказам, встановленим у кримінальному провадженні; 4) логічній стрункості висновку, наявності або відсутності в ньому внутрішніх протиріч, математичних помилок у розрахунках; 5) чи містять висновки експерта повні відповіді на поставлені питання, наскільки це можливо в даному випадку.

Деякі слідчі вважають, що оскільки вони не мають глибоких спеціальних знань як експерти, то їм не можуть оцінювати наукову обґрунтованість висновку експертизи і приймають їх свідомо як істинні. Таку думку не можна визнати правильною. Наукові засади проведення низки експертних досліджень слідчими працівниками вивчаються в ході їх професійної підготовки. У процесі практичної діяльності ці знання розширюються і поглиблюються, набувається досвід оцінки експертизи. Тому слід погодитися з положенням О.Р. Шляхова про те, що слідчі можуть

оцінювати теоретичні положення та методики експертизи, хоча вони і не є фахівцями в конкретній галузі науки і техніки [8, с. 425].

Ретельній оцінці повинні бути піддані фактичні вихідні дані, які використані експертом самостійно з матеріалів кримінального провадження (у випадках, коли для їх вибору потрібно застосування спеціальних технічних знань). Їх оцінка полягає у правильності вибору, у відсутності їх суперечливості, відповідності їх іншим фактичним даними, які є в матеріалах кримінального провадження.

У практиці проведення судових експертиз має місце постановка слідчими перед експертами питань про спроможність тих чи інших вихідних даних, отриманих від учасників і очевидців кримінального правопорушення, що визнається методично правильним. Крім того, експерти відповідно до методичних рекомендацій повинні перед тим, як приступити до дослідження, перевірити технічну спроможність вихідних даних, наданих слідчими та судами. Іноді зазначені дослідження експертом (найчастіше в разі їх технічної неспроможності) наводяться в дослідницькій частині викладеного самостійно, що надалі значною мірою полегшує слідчому оцінку фактичних вихідних даних.

В оцінці вихідних даних важливою є перевірка джерела, з якого вони отримані. Особливості оцінки науково-технічних вихідних даних, узятих експертом з довідково-нормативної літератури, зумовлені тим, що більшість параметрів, необхідних для дослідження, мають значення у певних діапазонах, і експерт може довільно взяти ту чи іншу їхню величину, обов'язкову за оцінкою вимог про зазначення у висновку судової експертизи джерела отримання вихідних даних.

Експерти часто при дослідженнях орієнтуються на середні параметричні значення. Такий підхід є не зовсім обґрунтованим, на що вказувалося в літературі, оскільки середні значення не завжди достовірне. З.М. Соколовський зазначав, що при проведенні експертизи «середнього» шляху немає. Якщо коливання вихідних даних у певних межах не має істотного значення, то висновок має бути категоричним [9, с. 70].

Особливого значення набуває аналіз слідчим вихідних даних при оцінці висновків експертів, отриманих з використанням комп'ютерної техніки. Автоматизація експертних досліджень не поширюється на вибір вихідних даних, які закладаються в комп'ютер експертом або оператором. Тому аналіз повноти і точності вибору цих даних повинен бути центральним структурним елементом оцінки висновків експертів.

У слідчій практиці часто зустрічаються випадки, коли суттєву допомогу можуть надавати висновки за окремими обставинами інших експертів.

На обґрунтованість висновку судової експертизи впливає логічність суджень, викладених експертом у висновку. Відступ від правил логіки при обґрунтуванні висновків і, як наслідок цього, наявність у висновку протиріч, неаргументованих тверджень і т.п.

Для визначення доказової ролі висновку експерта важливе значення має порівняння його з іншими матеріалами кримінального провадження, з'ясування наявності (відсутності) зв'язку між доказуваними і доказовими фактами [10, с. 319]. Воно залежить від об'єктивного зв'язку фактів, встановлюваних експертом з обставин кримінального провадження. У висновку експерта можуть міститися дві групи фактів:

- виявлення експертом того, що він спостерігає безпосередньо;
- висновок щодо яких експерт робить на основі виявлених ним обставин.

Тому оцінка висновку експерта передбачає також аналіз зв'язку фактів, викладених у висновку, з обставинами кримінального провадження та іншими фактичними даними, отриманими шляхом допиту свідків, огляду місця події, інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Варто зазначити, що висновок експерта після його оцінки повинен оцінюватися разом з іншими доказами. Тільки після цього створюється можливість остаточно вирішити питання про його достовірність та обґрунтованість.

При виявленні суперечності між висновком експерта та іншими доказами слідчому або суду необхідно вивчити взаємопов'язані матеріали кримінального провадження і встановити, чи є їх розбіжність наслідком необґрунтованості (помилковості) висновків експерта або недостовірності доказів, які їм суперечать.

Певною новелою КПК України є те, що ст. 356 встановлює процесуальний порядок допиту експерта в суді. Так, за клопотанням сторони, потерпілого або з власної ініціативи суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головою та суддями.

Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того ж предмету чи питання дослідження.

В свою чергу, кожна сторона для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

Висновки. З урахуванням викладеного вище приходимо до висновку: операційні дослідження з судової експертизи, сутність яких полягає в застосуванні спеціальних знань, включають такі стадії: аналіз фактичних обставин вчиненого, вибір і тлумачення норми, порівняння дій, приписаних вибраною нормою, з діями, вчиненими на місці вчинення кримінального правопорушення. Усі стадії цього дослідження, проведеного за єдиною логічною моделлю, повинні знайти повне відображення у висновку експерта.

При оцінці висновків судової експертизи нерідко допускаються помилки, в тому числі необґрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності і засудження осіб. Для усунення цих помилок необхідно підвищити вимоги до повноти, об'єктивності та вмотивованості висновків експертів, а також розширити консультативно-методичну роботу судово-експертних установ з метою ознайомлення слідчих, прокурорів, слідчих суддів і суддів з основними положеннями експертного аналізу.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року : (офіц. текст). – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2012. – 382 с.
2. Легких К.В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / К.В. Легких. – К., 2009. – 206 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М.: Юрист, 1997. – 480 с.
4. Панєвін О.С. Судова експертиза в кримінальних справах / О.С. Панєвін, Г.Є. Сухова // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997) / Відповідальний редактор В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 131-145.
5. Практика судів України в кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – №4. – 352 с.
6. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учебное пособие / Ю.К. Орлов. – М.: Юрист, 1995. – 64 с.
7. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К.: Ін Юре, 2007. – 528 с.
8. Шляхов А.Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР / А.Р. Шляхов // Теория и практика криминалистической экспертизы: сб. научн. тр. – ВНИИСЭ, 1985. – Вып. 9, 10 – С. 425.
9. Соколовский З.М. Вопросы использования экспертом материалов дела / З.М. Соколовский. – Харьков, 1964. – 72 с.
10. Авиліна Л.М. Назначение и производство судебных экспертиз: пособие для следователей, судей и экспертов / Л.М. Авиліна, Л.Д. Беляева, М.С. Брайнин, Ю.Ф. Воронин, Ю.М. Воронков, Г.П. Аринушкин, А.Р. Шляхов. – М.: Юрид. лит., 1988. – 320 с.

УДК 342.97:352 (477)

С.Л. Дембіцька

Національний університет «Львівська політехніка»

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ

Розглядаються питання щодо правового змісту поняття примусу в діяльності органів державного управління. Характеристика примусу в якості адміністративного при регулюванні відносин пов'язаних з людською життєдіяльністю.

Ключові слова: примус, державний примус, адміністративний примус.

Рассматриваются вопросы правового содержания понятия принуждения в деятельности органов государственного управления. Характеристика принуждения в качестве административного при регулировании отношений, связанных с человеческой жизнедеятельностью.

Ключевые слова: принуждение, государственное принуждение, административное принуждение.

The questions on the legal meaning of coercion in the work of government. Characteristics of coercion as an administrative regulation of relations with related human vital functions.

Key words: coercion, state coercion, administrative compulsion.

Вступ. Питання актуальності застосування адміністративного примусу щодо попередження адміністративних правопорушень у суспільстві у вітчизняному законодавстві є предметом дослідження і постійних дискусій у науці та практиці. Розглядом цього питання займались: В.Б.Авер'янов Ю.П.Битяк, В.К.Колпаков, А.Т.Комзюк, О.В.Кузьменко, О.І.Остапенко та ін.